

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

tydligt föreställer sig att det är hennes egen döda kropp som det gäller, hennes egna svarta lungor. Det är ett annorlunda grepp än i Gottfried Benns texter i diktsamlingen *Morgue* (1912) som måhända inte var Södergran obekant. Eva Ström för själv på tal de franska naturalisternas bårhusskildringar men gör så en personlig utvickning och berättar om hur hon som ung medicinare ställdes inför obduktionen av en ung flicka som begått självmord. Skrev Edith Södergran sin dikt för att med dess brutala motiv bryta en självmordsfantasi, undrar Eva Ström. Hon vill också i Sankt Petersburg-dikten med dess åkallan av hemliga krafter som gömmer sig i mörkret se en skildring av den vaknande sexualiteten; det tjocka och klubbiga blodet som fokuseras i poemet står också för menstruationsblodet, menar hon.

Som poet visar Eva Ström en speciell klarsyn vad gäller utformningen av Södergrans diktaridentitet. Hon uppmärksammar i Tideströms efterföljd Ludwig von Muralts, chefsläkaren på sanatoriet i Davos, positiva inverkan på Södergran: »Han blev garanten för hennes hälsa och framtidstro.» von Muralt har, påpekar Eva Ström, i en intressant artikel från 1913 uppehållit sig vid den andliga atmosfären hos tbc-patienterna; erotisering och livshungrikt trots var något som han dröjde vid. Erotisk lyckoförväntan och kärleksbesvikelse blir ett huvudtema i Södergrans debutsamling *Dikter*; vad Eva Ström inriktar sig på i samlingen är just, som kapitel 6 har betitlats, »En erotisk kris och dess valmöjligheter». Tideströms iakttagelse att det hos Södergran inte finns någon skillnad mellan verklighet och symbol betecknar hon som tillämplig på dikter som »Jag såg ett träd» och »Det främmande trädet», där hon vill läsa in bearbetningen av ett djuppsykologiskt primärmaterial. Eva Ström vill över huvud beteckna några av dikterna i boken som »olika fantasiscenarion» som författarens inre har skapat under en erotisk kris.

Eva Ström nämner redan i förordet att Södergrans nietscheanska diktning efterhand för henne blivit en stötesten och hon noterar hur poeten Tua Forsström förhållit sig starkt kritisk till denna. Det är en aspekt som inte har anlagts av Tideström och som denne sannolikt haft svårt att tillägna sig, när Eva Ström nu frågar sig om Edith Södergran »inte var en del av de antiintellektuella centraleuropeiska idéströmningar som förde Hitler till makten». Mer nyanserat utläggs detta tankeschema i Eva Ströms kapitel om Septemberlyran och Rosenaltaret, där hon både försöker psykologiskt/psykiatriskt komma tillrätta med skaldinnans elitistiska höghetsanspråk och visa på de vanskliga sidorna av en dylig förhåvelse. Men framför allt är det i kapitlet »Septemberupplevelsen» som Eva Ström – till en del i anslutning till den amerikanska psykoanalytikern Edward M. Podvolls bok »Galenskapens förförelse» – diskuterar Södergrans megaloma föreställningar. Psykotisk var hon inte, menar Eva Ström, och det var enbart i diktens form hon iscensatte sina storhetsidéer; »delvis också i sina insändare och brev», medger Eva Ström. »Genom att – också med tvekan, för hon insåg riskerna – ge sig in i dessa övermänskliga strömdrag vidgade hon gränserna för sin poesi.» Det är dock med öppenbar lättnad som Eva Ström iakttar hur mot slutet

av hennes liv sanningens minut börjar närma sig för Edith Södergran. I breven till Hagar Olsson fortsätter hon väl länge nog att i yverborna ordalag ge sin maktvilja fritt spelrum. Eva Ström associerar till »liknande tongångar i Nazi-Tyskland».

Ett brev till Elmer Diktonius 6 april 1922 betraktar Eva Ström som det klaraste beviset på att Södergran »genomskådade sin grandiosa septembervision, att hon inser dess farlighet och att hon tar avstånd från den».

Vänskapen med Hagar Olsson får ett kapitel i boken, där Eva Ström med mycket lätt hand berör Tideströms teorier om systerskapets karaktär Södergran och Hagar Olsson emellan. Hon gör en närliggande jämförelse med Selma Lagerlöfs vänskap med Sophie Elkan, som också inleds i »ett inspirerat känslorus», som hon skriver, och hon konstaterar litet frivolt att Hagar Olsson hade svårt att tänka sig dela rum med någon – »kanske allra mest med den känslostarka och erotiskt frustrerade väninnan» i Raivola.

Ulf Wittrock

Vilgot Sjöman: *Drömydaren. Min bok om Olle Hedberg*. Natur och Kultur 1992

Vilgot Sjöman publicerade 1953 i BLM uppsatsen *Olle Hedberg och mystiken*; den finns nu omtryckt i slutet av hans omfångsrika biografi *Drömydaren*. Olle Hedberg tog sitt liv i september 1974 sjuttiofem år gammal. »Att få gå sin väg när man vill bör ju dock höra till de oförytterliga mänskliga rättigheterna.» Så heter det i romanen *Djur i bur* (1939) och Sjöman visar på det ena vittnesbördet efter det andra om hur Olle Hedberg bedömde ett självmord i de sena romanerna. Sjöman berättar att han först 1981 fick reda på att denne, som han säger, »dragit den oåterkalleliga konklusionen av det jag betraktat som ett tacksamt litterärt motiv» och han deklarerar för egen del: »Beskedet skapade ett trauma. Det slags trauma som kan utlösa ett forskningsprojekt.» Det har blivit en starkt fängslande bok, skriven av en själv litterärt verksam författare och utan skrupler vad det gäller den biografiska metod som han tillgriper.

Om Olle Hedbergs roman *Bekänta färg* (1947) förklarade Fredrik Böök i Sv.D. att den var den största och bästa av Olle Hedbergs romaner; »koncentrationen är genialisk», heter det rentav i recensionen. Vilgot Sjöman tillmäter också han den boken en rangplats i Hedbergs produktion; det rör sig om inalles 46 romaner. Det visar sig vara ett fruktbart grepp när Sjöman i biografins första parti *Bildhuggarna* utgår just från *Bekänta färg*, där huvudpersonen Sven Salkvist lockas att pröva »vilka som varit hans egna bildhuggare, vilka människor som gjort ett djupt och varaktigt intryck på honom». I Olle Hedbergs egen värld skulle »Bööks lapp» bli ett återkommande begrepp, konstaterar Sjöman och han menar rentav att den avvärjde ett alltför tidigt självmord. Det rör sig om ett utlåtande om Hedbergs gymnasistroman *Den siste karolinen*. Om också Böök inte fann ett utgivande av boken tillrädligt, menade han att den började »ypperligt, presentationen av läroverksadjunkten Björn är originell, full av elak

iakttagelse och kall hätskhet». Och Böök förklarade att författaren hade en satirisk talang som alldeles säkert skulle komma att låta höra av sig.

I en revy över »egna hållpunkter» under arbetets gång noterar Sjöman sin upptäckt av att en stor brevväxling fanns i Böök-arkivet i Lund, »men uteslutande Olle Hedbergs brev till Böök. Brevet från Böök kom Olle förstås åt att bränna». Olle Hedberg hade både bränt alla sina brev och skingrat sitt bibliotek. »Inget fick komma till så kallad forskning», rapporterar hans svärson. Vilgot Sjöman gick i dennes sällskap husesyn i den dödes hus på samma sätt som magister Salkvist i Bekänna färg. Denne hittar den framlidne Anton Danielsons kartotek. »Sviten kallas *Bildhuggaren*. Komprimeringen är mirakulös. På 130 sidor finns hela Anton Danielsons utvecklingshistoria.»

Jag fokuserar vissa inslag, vissa partier i Sjömans bok och följer närmast upp Olle Hedbergs kontakt och vänskap med Fredrik Böök. Historien om Böök och tre kapitel ur gymnasistromanen återfinns som Sjöman påpekar i Mitt liv var en dröm (1962). Fredrik Böök är utforskad, anmärker Sjöman; Svante Nordins levnadsteckning förelåg ju inte när han skrev sin biografi. »Vad jag saknar mest är en specialstudie av Fredrik Böök och Tyskland, framför allt av inledningsskedet», framhåller Sjöman. Olle Hedbergs debut skedde med Rymmare och fasttagare (1929); författarhustrun kom senare att vittna om hur hon »såldes Olle» på Norstedts. Och Böök blev den förste som recenserade debutromanen; när John Landquist och Kjell Strömberg strax därpå kom med sina mer eller mindre negativa recensioner föranlät det Ruth Hedberg att brevlades vända sig till Martin Lamm, som hon lärt känna vid Stockholms Högskola. »Under vårt tioåriga äktenskap har jag fört en ständig kamp mot hans självmordstankar», säger hon om maken. Och nu hoppas hon på att professor Lamm skall hjälpa dem på något sätt.

Det förhöll sig ju så att Olle Hedbergs höstroman under decennierna blev »den permanenta julgåvan» i många svenska hem. I november 1937 konstaterar Hedberg i ett brev till Fredrik Böök att denne spelade en avgörande roll för romanernas försäljning. »Det förhåller sig nu en gång så att en bok av mig, som inte blivit s.a.s. stämplad, gillad och stadfäst av F.B., den känner jag mig inte riktigt säker på.» När Böök och Hedberg i samband med »Kristallnatten» intar rakt motsatta ideologiska ståndpunkter – Bööks akademital 20 december 1939 och Hedbergs Ut med blondinerna! vittnar härom – för detta faktum, som Sjöman visar, »paradoxalt nog» med sig att kontakterna dem emellan ökar. Våren 1940 lägger de bort titlarna och när Böök hösten samma år tar sig en »tyskt väsen och svensk lösen» avhåller det inte Hedberg från att hemma på permission från beredskapstjänsten på det hjärtligaste avtacka Böök för hans anmälan av Josefine eller säg det med blommor. Intimiteten dem emellan kulminerar 1945–46, fastslår Sjöman. Författarparet avlägger ett besök hemma hos Böök på Önnarps backe på Hallandsåsen. »Diktarmonografins mästare har gett en hisnande antydning: han skulle vilja skriva en bok om den ende samtidsförfattare som intresserar honom.» Olle Hedbergs reaktion är begriplig: »Det hettar i öro-

nen på mig, då jag tänker på att Du nu läser mig 'tvärt igenom'», bekänner Hedberg.

Sjöman prövar flera förklaringsmodeller på denna Olle Hedbergs och hans hustrus vänskapsrelation till Böök och talar helt sonika om »tacksamhetsspelet» från makarnas sida. De telegraferar på lyxblankett till Böök på hans 60-årsdag våren 1947: »Må din varma skånska natur blomma lika rikt ännu i decennier [...]» Olle Holmberg har uppfattat, hävdar Sjöman, att den depressiva Böök behövde hållas under armarna; det rör sig inte enbart om cynisk beräkning när han brevlades uppehåller en livlig kontakt med denne.

Böök överger inte sin plan på att skriva en bok om Olle Hedberg och uttalar i brev till förläggaren Dagmar Svanström 6 nov. 1961 sin förhoppning att den boken skall bli krönet på hans författarskap. Minnesnotater om tjugofem av romanerna finns bevarade, däribland Ut med blondinerna! »[...] en skarpsinnig analys av den feghet som kom de tyska människorna att acceptera, eller neutralt blunda för grymheten och hatet», reflekterar Böök, och det tyder ju på ett omtänkande. Men Fredrik Böök dör ifrån projektet; tillsammans med en dotter träffar Hedberg makarna Böök i Köpenhamn men skall här strax ställas inför Bööks döda kropp, när Tora Böök tar med Hedberg för att hämta maken på hans rum ner till middagen på hotellet. »Gråt inte, Tora, Fredrik är hos Gud.» Tora Böök skulle efter sin återkomst till Lund för några vänner återge dessa tröstens ord. Sin roman Mitt liv var en dröm försåg Hedberg med en dedikation till den döde som grep Tora djupt. Hedberg kunde skada sig själv med en dylik solidaritetsyttring, menade hon tydligen klarsynt.

På det person- och tidshistoriska planet kryllar Sjömans framställning av liv. Olle Hedberg lärde känna Herbert Tingsten i pojåkåren och vänskapen kom att bestå; Sjöman kompletterar nu Tingstens lysande självbiografi med avseende på denna relation. Han gör en givande jämförelse mellan Herberts och Olles självanalyser; »från början är de bröder i förtvivlan», framhåller Sjöman, »skakade av 'tarvligheten' hos sig själva.» Från sin östgötska avskildhet kan Hedberg iaktta vännens tjuvmaner; och skönlitterär verve utmålar Sjöman de bådas mellanhavanden. Själv deltar ju Olle Hedberg för den delen just i det »ovärdigas spel» som Tingsten så gärna talar om, påpekar Sjöman. Varje år skickar han ut sin bok, varje år begär han kritikernas applåder för sin genomlysning av mänsklig tarvlighet. Invalet i Svenska Akademien avsäger han sig ingalunda och ordnar tar han emot. Det gäller att trygga författarpositionen.

Tingsten avtryckte åtskilligt ur sina brev till Hedberg. Sjöman utnyttjar väl de avsnitt som denne förbigick. Trots sin aversion mot det litteraturhistoriska snokandet tog Hedberg itu med att »infria det löfte han gav Chloë» – Ruth Hedberg dog i cancer 1959 – nämligen att dottern skulle »få en sorts facit till mina romaner». Detta Facit finns nu återgivet som ett sista inslag i biografien. Olle Hedberg hade här en hel del att berätta om de personliga erfarenheter som låg bakom hans första romaner och om hur han som han säger »plockat ur olika fröpåsar». Vilgot Sjöman söker själv i dennes efterföljd med psykologisk intuition kartlägga sitt

forskningsföremåls dolda inspirationskällor. Men vad han framför allt i sitt verk är ute efter, vad han trevar efter med sin slagruta, är Olle Hedbergs religiösa sökande. Efter att ha avtryckt Artur Lundkvists briljanta analys i BLM 1940 av Hedbergs romankonst invänder han: »Plockar man bort all metafysik ur Olle Hedbergs diktade värld hamnar man där Artur Lundkvist hamnar: inför likgiltig 'teater, spelad av skuggor i ett abstrakt rum'.»

I sin studie Olle Hedberg och mystiken anknöt Sjöman till en etikett som Lundkvist »klistrat på Charles Morgan», »gentlemannamystiker», och förklarade att den var tillämpbar också på Olle Hedberg. Sjöman betecknar sitt eget oops som »ett klivet aktstycke». »Jag ville begripa Hedbergs religiositet och jag var ängslig för att bli besviken på den.» Tingsten lyckades i självbiografin inte följa Olle Hedberg hela vägen, »inte till 'det vita ljuset' och 'Gud'», förklarar Sjöman, själv med sin alltsedan ungdomen ohjälpliga dragning till kristendomen, som han säger.

Drömmakaren kallar Sjöman det andra stora partiet av sin bok; det tredje, Drömydaren, blir något av en summering, följt av allsköns Kompletteringar. I en undertitel har han betecknat biografien som *sin* bok om Olle Hedberg och han medger att han till den grad lyft fram mörkret i *sin* Olle Hedberg att många gamla läsare kunde bli konfunderade och inte känna igen sig. De hade fäst sig vid helt andra element, andra kvaliteter i hans författarskap. När Marika Stiernstedt skrev sitt förord till 1937 års upplaga av Rymmare och fasttagare utnyttjade hon en uppgift som Olle Hedberg själv lämnat henne. Han hade någon tid varit utpräglat religiös, »i kväkarstil», konstaterade hon. Att Kristus spelar en förbluffande liten roll i Olle Hedbergs värld är något som Sjöman uppmärksammar. Han är en del av en lång tradition, »gudstroende som förkastar kyrkan», heter det också. Efter sin dotter Bigtans jordfästning skriver Olle Hedberg till prästen Allan Alvestrand i ett tackbrev: »Jag tror det behagat Gud att göra mej så krossad och förkrossad som en eländig människa kan bli.» En månad senare tar han sitt liv. Sjöman skriver: »Det är i detta skick som Gud tar emot honom i sitt rike. 'Krossad och förkrossad.'»

En annan forskare som varit intresserad just av Olle Hedbergs religiositet är Bengt Svenninger. Han tog kontakt med Hedberg och denne delgav Svenninger sin uppfattning i olika spörsmål. »Även om du och jag anser», skrev Olle Hedberg 11 sept. 1963, »låt mej säga föredrar, att en människa i handling ska visa sin religiositet, så vet vi ju inte om vi har 'rätt'. Det är vår societik. Gud är kanske tolerantare än vi.» Sjöman vill utläsa en förtröstan ur de raderna.

Ulf Wittrock

Toril Moi: *Simone de Beauvoir. En intellektuell kvinna blir til*. Gyldendahl Norsk Forlag 1994.

Med sin bok *Simone de Beauvoir. En intellektuell kvinna blir til* sällar sig Toril Moi till en anseelig skara forskare som intresserat sig för Beauvoirs liv och författarskap. Moi gav först ut sin studie på engelska

men den norska utgåvan säger hon i förordet är att betrakta som den definitiva versionen av boken. Med tanke på den rikhaltiga litteraturen om Simone de Beauvoir kan ju frågan inställa sig om det finns så mycket nytt att tillföra ämnet. Efter att ha läst Moiss studie är det emellertid uppenbart att den utgångspunkt hon valt i sin studie av Beauvoir fördjupar bilden av fenomenet Simone de Beauvoir.

I förordet till boken beskriver Toril Moi hur hon som ung idealiserade Simone de Beauvoir. För en flicka från den norska landsbygden där könsrollsmönstret var djupt konservativt framstod Simone de Beauvoirs självständiga kvinnoliv som en uppenbarelse om att det fanns andra möjligheter för kvinnor. Toril Moi fascinerades således tidigt av Beauvoir och som feministisk forskare vill hon närmare granska förutsättningarna för det som skapade Beauvoirs position som 1900-talets mest omtalade intellektuella kvinna.

Toril Moiss studie tar upp både Simone de Beauvoirs liv och hennes verk. Framförallt har det tidigare skrivits mycket om hennes liv och då främst förhållandet till Jean-Paul Sartre. För att förstå hur Simone de Beauvoir fick en så stor betydelse räcker det inte, som biografikerna hittills gjort, att nästan uteslutande fokusera på hennes privata liv menar Moi. Utan ett ingående studium av såväl hennes skönlitterära som hennes filosofiska verk är det enligt Moi omöjligt att ringa in fenomenet Simone de Beauvoir. En avgörande punkt för Moi är synen på relationen text-liv. Hon menar att Freud gav oss insikten om att subjektet alltid framstår som en text som avläses av andra. I Simone de Beauvoirs fall blir Freuds insikt särskilt relevant hävdar Moi: »Det intertekstuelle netverket av tekster – fiksjon, filosofi, selvbiografi og brev – som hun etterlot seg, er vår Simone de Beauvoir.» Den metod som Toril Moi använder sig av i sin studie av dessa texter kallar hon »personlig genealogi». Genealogibegreppet känns igen från Michel Foucault men här tillämpas det inte på historia utan på biografi. En genealogisk studie lägger inte huvudvikten vid begrepp som ursprung, orsak och slutmål utan på det pågående, samspelet mellan de faktorer som formar och producerar olika fenomen. Därför kallar också Moi sin bok »en intellektuell kvinna blir til». Genealogibegreppet tillämpat i studiet av en person innebär att subjektet ses som »et desentrert nettverk av forskjellige diskurser.» För Moi betyder detta att ingen skillnad görs mellan det personliga och det offentliga. Man kan inte förstå fenomenet Simone de Beauvoir utan att ta hänsyn till materiella faktorer men heller inte utan att frilägga retoriska och psykologiska strukturer i hennes texter. Toril Moi hävdar också att en genealogisk studie aldrig kan komma fram till en slutgiltig överordnad förklaringsmodell eftersom det inte finns något självklart slut på det nätverk av texter som studeras: »Denne boken har derfor ikke noen konvensjonell konklusjon: min »Simone de Beauvoir» er en uferdig tekst.»

Boken är uppbyggd kring tre »textögonblick»; den unga Beauvoirs känsla av nederlag i samtalet med Sartre i Luxembourgträdgården, hennes anmärkning i ett samtal med Sartre 1946 om hur hon upptäckte att